

УДК 81'44 + 81'1'37

КОМУНІКАТИВНІ СМИСЛИ ЗАСТЕРЕЖЕННЯ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Христина Дяків

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто інформативну складову комплексного мовленнєвого жанру “застереження” – його комунікативний смисл. На основі моделі аналітичного формулювання семантичних примітивів проаналізовано фрейми застереження та його підтипів на матеріалі української та німецької мов, встановлено їхні спільні та відмінні іллокутивні компоненти.

Ключові слова: комунікативний смисл, комплексний мовленнєвий жанр, застереження, семантичні примітиви, фрейм, іллокутивний компонент.

Дослідження у сфері мовленнєвих жанрів ґрунтуються на основі аналізу їх прагматичних та мовних характеристик. Однією з найважливіших ознак мовленнєвого жанру є його формальна цілісність і структурованість та впізнаваність і відтворюваність серед інших мовленнєвих жанрів. Це зумовлено наявністю інформативної складової мовленнєвого жанру – комунікативного смислу.

Аналіз комунікативного смислу комплексного мовленнєвого жанру “застереження” у сучасній українській та німецькій мовах є метою даного дослідження, яка передбачає вирішення таких завдань: встановлення комунікативного смислу мовленнєвого жанру “застереження”, фреймовий аналіз підтипів застереження у досліджуваних мовах та визначення критеріїв їх розмежування.

Застереження як спонукальне висловлення має неоднорідну семантичну і прагматичну структуру. Виділенню підтипів спонукальних висловлень на основі різних критеріїв присвячені наукові праці А. Вежицької [6], Г. Почепцова [18], О. Почепцова [19], В. Храковського і О. Володіна [8], М. Косилової [13], Г. Гінделянга [23], П. Г. Новелл – Сміта [26], К. Веллмана [28], Д. П. Готье [22], А. Росса [27], А. П. Лі [24], Дж. Н. Ліча [25] та Е. Тсуї [29] та дисертаційні роботи І. Андреевої [1], Л. Бережан [4], Н. Гладуш [9], О. Даскалюк [10], А. Дорошенко [11], Г. Дрінко [12], В. Куликової [14], С. Мясосодової [15], О. Нарушевич-Васильєвої [16], Н. Бондарєвої [5], та Л. Фоміної [21]. Однак дослідження застереження у контрастивному аспекті на матеріалі української та німецької мов не було об'єктом окремих наукових розвідок.

Поняття *комунікативного смислу* запропонував і впровадив до аналізу характеристик мовленнєвого жанру Ф. Бацевич: **Комунікативний смисл** мовленнєвого жанру – це узагальнене значення мовленнєвого жанру, яке виформовується в процесах спілкування у конкретній ситуації [3, с. 230; 2].

У комунікативному смислі відображено вплив мовця на адресата та модальна сторона поведінки адресата. Комунікативний смисл можна визначити на основі моделі аналітичного формулювання семантичних примітивів А. Вежицької, тобто, розглядаючи його як фрейм [7, с. 99 – 111]. Фактично, комунікативний смисл – це мікросхема тактик мовця, розчленування інтенції на елементарні іллокутивні

компоненти, розкладення мовленнєвого жанру на його „конститутивні мотиви, емоції, позиції” [7, с. 109]. Вважаємо, що саме комунікативний смисл є критерієм розмежування мовленнєвих жанрів, спільних за комунікативною метою.

У дослідженні аналізуємо мовленнєвий жанр із значенням „застереження”, який апелює до зміни стану/поведінки адресата. Цей мовленнєвий жанр зумовлений наміром мовця застерегти співрозмовника від виконання (або невиконання) конкретної дії, поводитися певним чином, стимулювати адресата до здійснення названої дії, пояснити йому її доречність і доцільність. Адже первинний прагматичний зміст директивів, до яких належить і застереження, виражає пряме спонукування адресата до дії [17, с. 276].

Опираючись на аналіз семантичних метаімен *застереження / застерігати* в українській та німецькій мовах, пропонуємо наступну дефініцію: **Застереження** як акт мовної комунікації розглядається як виявлення бажання мовця, щоб адресат виконав / не виконав якусь певну дію (у розумінні мовця – скеровану на позитивні зміни), яку мовець від нього має певні підстави очікувати.

Отже, мовець намагається позитивно вплинути на адресата. Зміст цього впливу можна сформулювати таким чином:

„ Я хочу (можу / повинен) втрутитись і спробувати змінити поведінку адресата для уникнення негативних наслідків “.

На основі моделі аналітичного формулювання семантичних примітивів фрейм *застереження* можна зобразити так (X – адресат, P – зміст пропозиції):

- вважаю, що X поводиться неадекватно
- знаю, що така поведінка X призведе до негативних (небажаних / небезпечних) наслідків
- хочу, щоб поведінка X змінилася
- для цього кажу, щоб X зробив / не зробив P
- якщо X (не) зробить P, то це буде погано

Спільними основними ознаками застереження в українській та німецькій мовах (як і для всіх спонукальних висловлень) є волюнтативність та (не)реальність (не)виконання дії, а спільними специфічними – неадекватність поведінки X та негативні наслідки у випадку (не)виконання дії.

Простежуються також відмінні ознаки застереження у досліджуваних лінгвокультурах: застереження в українській лінгвокультурі сприймається на розсуд адресата, а у німецькій – здебільшого обов’язкове до виконання. Формулювання застереження в німецькій лінгвокультурі можна трактувати як „зробити краще”, в українській – „не зробити гірше”.

Отже, досліджуючи мовленнєвий жанр “застереження”, прослідковуємо часткове зміщення комунікативної мети в українській та німецькій лінгвокультурах, за допомогою чого виділяємо підтипи застереження, які об’єднані спільною комунікативною метою – змінити поведінку адресата на адекватну. Оскільки застереження складно ідентифікувати серед інших мовленнєвих жанрів, а радше воно відтворюється лише з допоміжними ілюстраціями, відносимо застереження до **комплексних** МЖ [20, с. 76], Комплексний мовленнєвий жанр – це тип простого первинного мовленнєвого жанру, який суміщає в собі риси двох (чи більшої кількості) первинних мовленнєвих жанрів [2, с. 225].

Опираючись на аналіз дефініцій метаімен застереження та фрагментів художніх творів сучасних німецьких та українських авторів і фрагментів реальної комунікації, вважаємо застереження гіперонімом, узагальнююче значення якого має свої варіанти з певними спільними та відмінними характеристиками в обох досліджуваних лінгвокультурах. Тому за семантичним і прагматичним критеріями у мовленнєвому жанрі “застереження” виділяємо: застереження-попередження та застереження-

зауваження (для обох лінгвокультур), застереження-пораду та застереження-переконування (більш уживані в українській лінгвокультурі), а також застереження-розпорядження і застереження-настанову /повчання/ (більш типові для німецької лінгвокультури).

Моделювання підтипів комплексного мовленнєвого жанру “застереження” ґрунтується на згаданому вище узагальненому фреймі застереження. Для співставлення структурних зв’язків між підтипами застереження відмінні іллокутивні компоненти у пропонуваніх фреймах виділяємо курсивом:

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ – ЗАУВАЖЕННЯ

- вважаю, що Х поводить неадекватно
- **оцінюю поведінку Х як помилкову**
- знаю, що дана поведінка Х призведе до негативних (**небажаних**) наслідків
- хочу, щоб поведінка Х змінилася
- **вважаю, що маю право / повинен сказати це Х**
- для цього кажу, щоб Х зробив / не зробив Р
- якщо Х (не) зробить Р, то це буде погано / **можливі санкції**

Як приклади наведемо застереження-зауваження на матеріалі української та німецької мов:

(1) – *Пане Ярославе, ви, здається, таки ще не стали дорослим мужчиною, – каже Чеканчук, бо дорослий мужчина ніколи не говорить на людях те, що жінка сказала йому наодинці. Це маленький хлопчик може ляпати про те, що йому казала доросла тьотя.*

– *А я і є маленький хлопчик, – басить Ярослав.* (Кононенко, с. 96)

(2) *VERTEIDIGER leise Reden Sie doch nicht immer einfach drauflos, um Gottes willen. Jetzt haben Sie etwas ganz Gefährliches ausgesagt.* (Dürrenmatt. Die Panne, S. 37)

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ – ПОПЕРЕДЖЕННЯ

- вважаю, що Х поводить неадекватно
- знаю, що дана поведінка Х призведе до негативних (небажаних / небезпечних) наслідків
- хочу, щоб поведінка Х змінилася, **але не наполягаю на цьому**
- для цього кажу, **що Р є небажаним / небезпечним**
- якщо Х (не) зробить Р, то це буде погано
- **Х має право вирішувати (не) виконувати Р**

Розгляньмо приклади:

[Напис в кінці афіші про молодіжний перформенс].

(3) *Засторога:*

– *будуть зриватися дахи;*

– *неможливість зворотної інсталяції гарантована.* (Дереш, с. 103)

[Написи на паркані будинку].

(4) *Vorsicht! Bissiger Hund*

(5) *Achtung! Rutschgefahr*

Для української лінгвокультури типовими є застереження-поради та застереження-переконування:

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ - ПОРАДА

- вважаю, що Х поводить неадекватно
- знаю, що дана поведінка Х призведе до негативних (небажаних / небезпечних) наслідків
- **знаю, як краще поводитися Х**

- хочу, щоб поведінка X змінилася
- для цього кажу, **що X не варто (не) робити P**
- якщо X (не)зробить P, то це буде погано
- **X має право вирішувати (не) виконувати P**

Нижче подаємо приклад застереження-поради:

(6) – *Та так... були тоді діла дивні. Шось типу як тепер. Я б на вашому місці туди не потикався, на правду, чуваки. Страшне місце. Мокро і смердить дивно.* (Дереш, с. 169)

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ – ПЕРЕКОНУВАННЯ

- вважаю, що X поводить неадекватно
- знаю, що дана поведінка X призведе до негативних (небажаних / небезпечних) наслідків
- хочу, щоб поведінка X змінилася
- **знаю, як краще поводитися X**
- для цього **наводжу аргументи доцільності (не)виконання P**
- якщо X (не)зробить P, то це буде погано
- **X має право вирішувати (не) виконувати P**

(7) *Лариса сідає на смердюче ліжко Ангеліни і, долаючи огиду, лагідно говорить з нею:*

– *Ти ж знаєш, ці прикраси не твої. Вони належали іншій жінці. Ніхто тобі нічого не зробить. Тільки віддай не своє. Дайте мила, Маріє, а томи їй і справді зробимо боляче.* (Кононенко, с. 174)

Характерними підтипами застереження у німецькій лінгвокультурі є застереження-настанова (повчання) та застереження-розпорядження:

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ- НАСТАНОВА (ПОВЧАННЯ)

- вважаю, що X поводить неадекватно
- знаю, що дана поведінка X призведе до негативних (небажаних / небезпечних) наслідків
- хочу, щоб поведінка X змінилася
- **знаю, як краще поводитися X**
- **вважаю, що маю право / повинен сказати це X**
- для цього кажу, щоб X (не)зробив P
- **для цього пояснюю, як треба (не) робити P**
- якщо X (не) зробить P, то це буде погано

Розглянемо приклад:

(8) *Der Bürgermeister Die Inschrift „Willkommen Claire Zachanassian“ heben Kühn in die Höhe und Hauser. Er zeigt auf den Vierten. Die andern schwenken am besten die Hüte. Doch bitte: Nicht schreien wie voriges Jahr bei der Regierungskommission, der Eindruck war gleich Null, und wir haben bis jetzt noch keine Subvention. Nicht übermütige Freude ist am Platz, sondern innerliche, fast Schluchzen, Mitgefühl mit dem wiedergefundenen Kind der Heimat. Seid ungewungen, herzlich, doch muss die Organisation klappen, die Feuerglocke gleich nach dem gemischten Chor einsetzen. Vor allem ist zu beachten ...* (Dürrenmatt. Der Besuch der alten Dame, S. 21)

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ- РОЗПОРЯДЖЕННЯ

- вважаю, що X поводить / **може поводитися** неадекватно
- знаю, що дана поведінка X призведе до негативних (небажаних / небезпечних) наслідків, **тобто до порушення загальних суспільних норм і правил**
- хочу, щоб поведінка X **була адекватною**

- *вважаю, що маю право сказати це Х*
- для цього кажу, щоб Х (не) зробив Р
- якщо Х (не) зробить Р, то це буде погано

Приклади застереження-розпорядження ілюструють фрагменти з правил внутрішнього порядку гуртожитку та з роману Б.Шлінка „Читець”:

(9) *Der Mieter hat für die Reinhaltung seiner Wohnung zu sorgen.*

Zu- und Eingänge sind freizuhalten.

Zimmerlautstärke muss eingehalten werden.

(10) „*Raus.*“ *Sie schlug das Deckbett zurück. „Raus aus meinem Bett. Und komm nicht wieder, wenn du nicht deine Arbeit machst...“* (Schlink, S. 36)

У поданих нижче прикладах спостерігається неузгодження типової форми мовленнєвого жанру «прохання» з актуальною формою, яке перетворює його в інший тип мовленнєвого жанру – “застереження”, що може призвести до комунікативних девіацій:

(11) – *Іванку, прошу тебе дуже: аби ти ніколи не приносив Дарусі конфет. Ніколи! І навіть не показував.*

Іван якось дивно подивився на Марію, поправив її хустку і голосно відповів:

– Не дурний, сам знаю... У нас люде добрі – розказали... – *та й вернувся до себе.* (Матіос, с. 55)

[У кінотеатрі].

(12) *Könnten Sie bitte still sein. Ich möchte den Film sehen*

(13) *Ruhe bitte*

Отже, застереження – це комплексний мовленнєвий жанр, за допомогою якого мовець спонукає адресата до невиконання/виконання доцільної або корисної дії. Зазначимо, що встановлення і „вичитування” типового комунікативного смислу вносить певну чіткість в аналіз мовленнєвого жанру “застереження” і є запорукою вдалої комунікації. Проте деякі іллокутивні компоненти комунікативного смислу того чи іншого висловлювання у реальному спілкуванні можуть накладатися, що зумовлює розмитість меж між досліджуваними підтипами застереження. Кінцевим вирішальним чинником визначення певного підтипу служить аналіз усього спектра прагматичних та мовних характеристик, а особливо контекст-ситуації та реєстрових особливостей мовленнєвого жанру “застереження”.

1. Андреева И.С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.660 / ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Ленинград, 1971. – 18 с.
2. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генології. – Київ: Академія, 2006. – 247 с.
3. Бацевич Ф.С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи. – Львів: ПАІС, 2005. – 262 с.
4. Бережан Л.В. Категорія спонукальності у сучасній українській мові): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1997. – 16 с.
5. Бондарева Н. О. Структурно-семантичні і комунікативно-прагматичні особливості висловлювань із концептом “порада”: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2005. – 19 с.
6. Вежбицка А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251-275.
7. Вежбицка А. Речевые жанры // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 1997. – С. 99-111.
8. Володин А.П., Храковский В.С. Парадигма императивных форм (опыт исчисления) // Уч. зап. Тартус. ун-та. –1983. –Вып. 651. – С. 3-20.
9. Гладуш Н.Ф. Повествовательные директивы в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киев. гос. пед. ин-т иностр. яз. – К., 1985. – 23 с.
10. Даскалюк О.Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Чернівці, 2006. – 20 с.
11. Дорошенко А.В. Побудительные речевые акты и их интерпретация в тексте (на

матеріалі англійського мови): Автореф. дис... канд. філол. наук. – М., 1986. – 26 с. 12. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2005. – 19 с. 13. Косилова М.Ф. К вопросу о побудительных предложениях // Вестник МГУ. Серия VII. – 1962. – № 4. – С. 48-56. 14. Куликова В. Г. Структура спонукальних мовленнєвих актів сучасної французької мови (комунікативно-прагматичний аспект): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2001. – 19 с. 15. Мясоедова С.В. Категорія спонукування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2001. – 178 с. 16. Нарушевич-Васильєва О.В. Категорія спонукальності у прагматистичному аспекті: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 176 с. 17. Почепцов Г.Г. Прагматика предложения // И.П.Иванова, В.В.Бурлакова, Г.Г.Почепцов. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Прогресс, 1981. – С. 257-281. 18. Почепцов Г.Г. Прагматический аспект изучения предложения (К построению теории прагматического синтаксиса) // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 15-25. 19. Почепцов О.Г. Основы прагматического описания предложения. – К.: Вища шк., 1986. – 116 с. 20. Федосюк М.Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи. // Жанры речи. – Саратов, 1997. – С. 66-87. 21. Фоміна Л.В. Комунікативна організація безсполучникового складного речення спонукального типу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2000. – 19 с. 22. Gauthier D.P. Practical Reasoning – The Structure and Foundations of Prudential and Moral Arguments and their Exemplifications in Discourse. – Oxford, 1963. 23. Hindelang G. Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachliche Realisierungsformen. – Göppingen: Alfred Kümmerle, 1978. – 575 S. 24. Lee A.P. Impositive Speech Acts. – Ohio State University Working Papers in Linguistics, 1976.– 21.–P. 99-144. 25. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. – London, 1975. 26. Nowell – Smith P.H. Ethics. – Oxford, 1957. 27. Ross A. Directives and Norms. – London, 1968. 28. Wellman C. The Language of Ethics. – Cambridge: Mass, 1961. 29. Tsui A.B.M. English Conversation. – Oxford, New York, etc: Oxford University Press, 1994. – 298 p.

Список джерел цитованих прикладів:

Дереш Л. Культ. – Львів: Кальварія, 2006. – 208 с.
 Кононенко Є. Імітація. – Львів: Кальварія, 2001. – 188 с.
 Маріос М. Солодка Даруся. – Львів: ЛА „Піраміда”, 2007. – 188 с.
 Dürrenmatt F. Der Besuch der alten Dame. – Zürich: Diogenes, 1985. – 152 S.
 Dürrenmatt F. Die Panne. Hörspiel und Komödie. – Zürich: Diogenes, 1985. – 180 S.
 Schlink B. Der Vorleser. – Zürich: Diogenes, 1997. – 208 S.

КОМУНІКАТИВНІ СМИСЛИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ В НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Кристина Дякив

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

В статье рассмотрена информативная составляющая комплексного разговорного жанра “предупреждение” – его коммуникативный смысл. На основе модели аналитического формулирования семантических примитивов проанализированы

фреймы предупреждения и их подтипов на материале украинского и немецкого языков, установлены их общие и отличительные иллокутивные компоненты.

Ключевые слова: коммуникативный смысл, комплексный разговорный жанр, предупреждение, семантические примитивы, фрейм, иллокутивный компонент.

THE COMMUNICATIVE SENSES OF WARNING IN GERMAN AND UKRAINIAN

Khrystyna Diakiv

Ivan Franko National University in Lviv

The article deals with the expressive potential of the speech genre of warning. Both frame semantics and illocutionary components of the said speech segment have been established for the studied languages proceeding from the semantic primitives framework and communicative efficiency factors.

Key words: communicative sense, speech genres, warning, semantic primitives, frame semantics, illocutionary components.

Стаття надійшла до редколегії
20.12.2008 р.

Статтю прийнято до друку
28.05.2009 р.